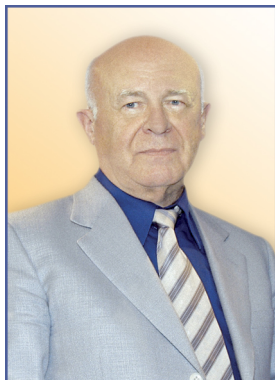

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНОЛОГІЇ

УДК 343.9

Олександр Маркович БАНДУРКА,

доктор юридичних наук, професор, дійсний член
(академік) Національної академії правових наук
України, заслужений юрист України, президент
Кримінологічної асоціації України
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, Харків)

Олексій Миколайович ЛИТВИНОВ,

доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, Харків)

МЕХАНІЗМ ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ

Стаття присвячена аналізу закономірностей формування та функціонування елементів механізму злочинної поведінки. Останній розглядається як процес зміни зовнішнього середовища, складне психофізіологічне явище, в якому сконцентровані усі психічні і фізичні потенції індивіду.

Ключові слова: механізм, злочинна поведінка, структура, елементи, мотивація.

Постановка проблеми. Злочин є системою, яка підпорядковується дії певних закономірностей. Вони різні за суттю, вихідними засадами, динамікою формування і функціонування. Зазнаючи впливу з боку окремих факторів соціального середовища, психологічних підструктур особистості, її мотиваційної сфери тощо, вони динамічно трансформуються і впливають на інші елементи механізму злочинної поведінки. Отже, їх визначення, опис та аналіз через призму названого механізму виступають важливими прикладними завданнями кримінологічного дослідження.

З метою правильного, методично та методологічно зваженого розгляду проблеми, визначеної у назві цієї статті, необхідно, насамперед, розробити понятійний апарат, що буде використовуватися для опису відповідних явищ і процесів. Це передусім стосується понять «механізм» і «злочинна поведінка», що мають важливе теоретичне значення з точки зору предметної сфери дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зрозуміло, як і будь-яке інше явище, і «механізм злочинної поведінки», і сама «злочинна поведінка» були предметом вивчення не лише представників кримінології, а й фахівців у галузі кримінального права, психології, соціології. Серед них можна згадати таких, як: Д. О. Александров, Ю. В. Александров, Ю. М. Антонян, Ю. В. Баулін, Ю. Д. Блувштейн, В. І. Борисов, В. О. Глушков, І. М. Даньшин, О. М. Джужа, О. М. Ігнатов, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, В. М. Кудрявцев, І. П. Лановенко, С. В. Лаврухін, В. Я. Тацій, В. П. Тихий, В. О. Туляков, М. І. Хавронюк, Л. В. Франк та ін.

Однак, зважаючи на сучасні результати досліджень, зокрема, і в суміжних з кримінологією галузях знань, зміни, які відбуваються і світі в цілому, і в злочинному зокрема, ця проблема залишається актуальною і потребує детального розгляду.

Мета статті – з'ясувати суть і дати визначення категорії «механізм злочинної поведінки».

Виклад основного матеріалу. Однією з відмінних особливостей науки кримінології є її певний «іммунітет» до неоднозначного розуміння тих чи інших термінів. Це пояснюється тим, що цілий ряд дискусійних категорій, у тому числі й названі вище, не застосовується у сфері правового регулювання (де, вочевидь, така неоднозначність неприпустима), а відображає окремі аспекти пізнавального процесу. Питання про те, чи впливає негативно така неоднозначність розуміння на сам процес пізнання, також вирішується досить просто з урахуванням «сигналізуючої», тобто рамкової для інших наук кримінально-правового циклу, соціальної функції кримінології. Якщо завдяки застосуванню погляду, відмінного від тих, якими оперували раніше, отримані

науково значущі результати, то такий науковий підхід до використаної кримінологічної категорії має право на існування.

У спеціальній літературі термін «механізм» вживають під час аналізу різних процесів, коли є необхідність відобразити динаміку їх змін. В юридичних науках під поняттям «механізм» взагалі розуміється взаємодія деяких елементів, суб'єктів і об'єктів будь-якої діяльності [1, с. 76]. Кримінологи, ведучи мову в окремих роботах про механізм вчинення конкретного злочину, підкреслюють, що «кожен злочин – це результат взаємодії особи і ситуації злочину» [2, с. 92] і звертають увагу на детермінізм і закономірність об'єкта, що вивчається (наприклад, утворення патологічних рис особи) [3, с. 17]. Розвиваючи дану теоретичну конструкцію, дослідники зробили висновок про детермінованість конкретного злочину комплексом певних обставин і факторів.

Наприклад, В. М. Кудрявцев і Б. В. Андрєєв вважають, що «генезис злочину можна уявити собі як ланцюжок наступних складових механізму злочинної поведінки: потреби та інтереси злочинця – доступні для нього можливості задоволення цих потреб – система ціннісних орієнтацій злочинця, включаючи його правосвідомість, – прийняття рішення діяти – вчинок (злочин або відмова від нього)» [4, с. 108]. Розглянутий авторами генезис злочину можна застосовувати повною мірою і до походження злочинної поведінки. Цікаво також і те, що автори ототожнюють поняття «генезис злочину» і «структура механізму злочинної поведінки», але про це пізніше.

У кримінології досить докладно розглянуті система детермінації, види детермінації, їх значення в формуванні конкретного злочину. Зокрема, обґрунтовано, що провідне місце в системі детермінації конкретного злочину відведено причинності, отже, для опису даної системи коректніше вживати термін «механізм», оскільки в ньому відображено головну залежність, коли рух одних елементів є причиною руху інших.

Тепер про поведінку. Злочин як факт реальної дійсності є результатом людської діяльності, людської поведінки. Під останньою в психології розуміється властива живим істотам взаємодія з навколишнім середовищем, опосередкована їх зовнішньою (руховою) і внутрішньою (психічною) активністю. Поняття «індивідуальна поведінка» прийшло в кримінологію з соціальної психології, в якій воно розглядається як система поведінкових актів, побудована відповідно до особливостей психіки окремої людини, що проявляються в її темпераменті, характері, пізнавальних процесах, потребах і здібностях. Життя людини є безпервним потоком активності [5, с. 12].

Поведінка людини є процесом, що розгортається як у просторі, так і в часі і включає не тільки самі дії, які змінюють зовнішнє середовище, а

й психологічні явища і процеси, що їм передували – сприйняття, думки, почуття, уявлення, які й визначають генезис того чи іншого вчинку. При цьому психічна активність присутня завжди, навіть якщо вона не помітна і не призводить до будь-яких безпосередніх змін у зовнішньому світі. Характер протікання психологічних процесів людської поведінки суто індивідуальний, що, однак, не заважає знаходити спільні риси та закономірності. З огляду на наведене додамо, що на позначення поведінки конкретної людини прийнято вживати термін «індивідуальна поведінка». На певному рівні абстракції щодо злочинної поведінки в цілому прикметник «індивідуальна» може бути використаний умовно.

Таким чином, на певному рівні узагальнено механізм злочинної поведінки як інформаційну модель можна розглядати і представити у вигляді сукупності психічних станів і діяльнісних процесів, з яких складається таке явище, як злочин, тобто як систему. Враховуючи специфіку порушеної проблеми, слід звернути увагу на жорстку кореляцію психічних станів з особливостями діяльнісних процесів і з самою подією злочину, а отже, і з тими елементами, які традиційно включаються до складу його інформаційних моделей – способом вчинення злочину, особистістю злочинця, особистістю потерпілого, обстановкою вчинення злочину тощо.

У цьому контексті важливо, що механізм також визначається як система тіл (ланок), в якій рух одного або декількох тіл (ведучих) викликає цілком певний рух інших. Екстраполюючи наведене визначення на досліджувану галузь знань, наголосимо на тому, що виникає необхідність встановлення кореляційних зв'язків між елементами механізму злочинної поведінки. А отже, механізм можна також розглядати як інформаційну модель злочину у вигляді системи елементів злочину, в якій ознаки і властивості одного або декількох елементів детермінують ознаки і властивості інших елементів системи.

Крім того, механізм злочинної поведінки може бути визначений як механізм кримінальної поведінки злочинця (тобто його поведінки протягом кримінальної події), так і як сукупність відомостей про докримінальну, кримінальну та посткримінальну поведінку злочинця. Відповідно, залежно від обсягу інформаційного наповнення категорію «механізм злочинної поведінки» можна розуміти у вузькому і широкому сенсі. Очевидно, що ця категорія у широкому значенні збігається з категорією «механізм поведінки злочинця».

Саме тому (тобто щоб уникнути плутанини і підміни понять) слід розрізняти механізм злочинної поведінки, механізм злочинів окремих видів і груп, механізм злочинної поведінки осіб, які мають спільні ознаки (неповнолітні, особи з відхиленнями у психіці, рецидивісти, жінки та ін.).

До речі, на необхідність урахування особистісних факторів і умов зовнішнього середовища, а також на провідну, детермінуючу роль психофізіологічних якостей людини в механізмі злочинної поведінки звертали увагу багато вчених. Так, О. М. Ігнатов стверджує, що системний підхід дозволяє виявити фундаментальну системоутворюючу ознаку всіх злочинів – протиправну поведінку однієї людини по відношенню до іншої або суспільства в цілому, що зумовлюється специфікою її природи як біосоціальної істоти. Різні біологічні й психічні особливості окремих індивідів у поєднанні з певними природними та соціальними факторами можуть виступати як чинники, що детермінують злочинність. Дослідження цих особливостей, а також комплексний аналіз суспільних явищ і процесів стають можливими саме завдяки використанню методологічних принципів системного підходу, кінцевою метою застосування якого є ефективний вплив на стан злочинності [6, с. 51].

Керуючись вимогами системного підходу до вивчення соціально-правових феноменів, а також виходячи з того, що механізм за визначенням є системою, робимо висновок, що в його структурі цілком можливо виділити кілька елементів і етапів. В окремих наукових працях із цієї проблеми етапи і елементи механізму злочинної поведінки ототожнюються або змішуються. Проте з цим аж ніяк не можна погодитися, оскільки злочинна поведінка являє собою процес, який триває в часі, а отже, логічно виділяти певні етапи, або відносно відокремлені часові проміжки, у її розвитку.

До основних елементів механізму злочинної поведінки, на нашу думку, варто віднести: особистісні властивості, мотивацію, конкретну обстановку, прийняття рішення про вчинення злочину і сам процес його вчинення (акт поведінки). Перераховані елементи можна поділити на дві групи: складові психологічної структури поведінки (мотивація і прийняття рішення про вчинення акту поведінки) і продукти взаємодії об'єктивного і суб'єктивного в поведінці (особистісні властивості, конкретна обстановка і акт поведінки).

Що стосується взаємодії згаданих елементів механізму злочинної поведінки, то у більшості кримінологічних досліджень головна роль у структурі системи, що вивчається, відводиться мотивації, що вважається внутрішнім стрижнем генезису цього механізму. Причому мотивація розглядається як процес і як сукупність мотивуючих факторів. Як процес вона являє собою спонукування до конкретної поведінки, у чому беруть участь такі утворення, як потреби, ціннісні орієнтації, особисті властивості індивіда, емоційні переживання та ін., що утворюють у динаміці і взаємозв'язку певні стадії процесу мотивації. Якщо з якихось причин усвідомлення потреб, цілеутворення, вибір конкретного способу

здійснення задуманого тощо стають неможливими, то діяльність не починається, а отже, і мотив залишається в потенційному стані. Інакше кажучи, якщо не буде завершений процес мотивації і сформоване спонукання до конкретної поведінки, то оперативні мотиваційні настанови, наявні в особі, так і не будуть реалізовані.

Результатом процесу мотивації виступає не сама діяльність, а деяке психічне утворення, що відображає і потреби, і мотиви, і цілі, і способи їх досягнення, тобто всі основні елементи, що безпосередньо ініціюють діяльність і входять до структури процесу мотивації. Отже, найбільш вдалим терміном для позначення результату процесу мотивації є спонукання, під яким розуміється психічне утворення, сформоване в процесі мотивації, що відображає його основні елементи і яке безпосередньо ініціює конкретну діяльність індивіда, підтримуючи її під час здійснення.

Зміст спонукання визначається змістом потреби, що виступає джерелом активності людини, а його характер повністю залежить від характеру мотиву, що орієнтує.

Мотив є центральною ланкою мотивації поведінки і бере участь у ній доти, доки не наблизиться настільки, наскільки дозволять умови ситуації, або цільовий стан не перестане загрозово віддалятися, або умови, що змінилися, не зроблять інший мотив більш насущним, як наслідок, останній актуалізується і стане домінуючим.

Мотивація пояснює цілеспрямованість поведінки, що особливо впадає в око, коли та сама людина намагається досягти тієї самої мети в різний спосіб. Якщо ж при цьому особа натрапляє на перешкоду, обирається інший шлях. Таким чином, суть мотивації полягає у виборі між різними можливостями.

Прийняття рішення про вчинення акту поведінки відводиться прогностична і спонукальна функції, що мають вирішальний вплив на обрану модель поведінки. Об'єктивні соціальні умови формування особистості, до яких належать спосіб життя і мікросередовище (соціальні групи), є основоположним чинником у структуруванні рис характеру, світогляду, навичок та іншого досвіду, які, урешті-решт, визначають структуру особистості та її зміст. Конкретна обстановка включає специфіку взаємодії особистості й соціального середовища та особливості суб'єктивного відображення об'єктивної дійсності.

Соціальна поведінка індивіда формується в органічному зв'язку із соціальною дійсністю і залежно від конкретної обстановки, що склалася в певний момент, лінія поведінки може повернути в той або інший бік. Не слід гіперболізувати, так само як не треба й зменшувати, значення об'єктивних умов, що зумовлюють людську поведінку, адже вони

перебувають у постійній взаємодії з особистісними властивостями, світоглядом, інтересами індивіда. В основі злочинної поведінки, як уявляється, в причинній площині лежать як ситуація, так і негативні психологічні деформації, що набули форми суспільно небезпечної настанови особистості. Зовнішні фактори діють опосередковано, через риси характеру, вольові й емоційні якості, ціннісно-нормативні характеристики свідомості, мотиваційну сферу та сферу потреб [7, с. 66]. Умовою переходу зовнішніх факторів у внутрішні є різноманітні форми діяльності людини, кожна з яких відображається у внутрішньому світі людини.

Таким чином, конкретна обстановка хоча і є однією з основних детермінант поведінки, опосередковується психологічними структурами особистості – її властивостями. Результатом взаємодії і розвитку всіх вищеназваних елементів є конкретний акт поведінки – злочин. Будучи, по суті, процесом зміни зовнішнього середовища, цей акт являє собою складне психофізіологічне явище, в якому сконцентровані всі психічні і фізичні потенції індивіда.

Висновки та перспективи подальших досліджень. З урахуванням викладеного категорія «механізм злочинної поведінки» може бути визначена як система відомостей про соціально небезпечні діяння, детерміновані психофізіологічними рисами особистості злочинця, іншими об'єктивними і суб'єктивними факторами.

До елементів, що утворюють структуру механізму злочинної поведінки, можна віднести наступні:

- особистісно-поведінкові властивості суб'єктів суспільно небезпечних діянь, у тому числі особливості злочинної поведінки таких осіб (механізму злочину у вузькому сенсі цього слова, способу вчинення суспільно небезпечного діяння), а також своєрідність до- і посткримінальної поведінки осіб даної категорії;
- специфіку безпосереднього предмета злочинного посягання, а також особи потерпілого (властивості потерпілих найчастіше проявляються в кримінальних подіях насильницького характеру);
- особливості місця, часу та інших обставин, що належать до обстановки вчинення злочину;
- злочинний результат;
- зв'язки та відносини між поведінкою, діями злочинця, злочинним результатом та іншими елементами механізму злочинної поведінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ключев О. М. Взаємодія підрозділів органів внутрішніх справ на регіональному рівні : монографія / О. М. Ключев. – Харків : Основа, 2005. – 380 с.
2. Давыденко Л. М. Криминология : учебное пособие / Л. М. Давыденко, Н. И. Мычко. – Донецк : Донеччина, 2005. – 176 с.
3. Механизм преступного поведения / отв. ред. В. Н. Кудрявцев. – Москва : Наука, 1981. – 248 с.
4. Кудрявцев В. Н. Нечеткая логика при решении криминологических задач / В. Н. Кудрявцев, Б. В. Андреев // Государство и право. – 1999. – № 1. – С. 106–108.
5. Щербакова А. К. Механізм індивідуальної злочинної поведінки особи, яка вчиняє бандитизм: характеристика та протидія : [монографія] / А. К. Щербакова, О. М. Литвинов ; за заг. ред. О. М. Литвинова. – Харків : НікаНова, 2015. – 240 с.
6. Ігнатов О. М. Теоретичні та прикладні проблеми протидії загальнокримінальній насильницькій злочинності в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук ; спеціальність: 12.00.08 / Олександр Миколайович Ігнатов. – Харків, 2014. – 605 с.
7. Криминальная мотивация / под ред. В. Н. Кудрявцева. – М. : Наука, 1986. – 304 с.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2016.

Александр Маркович БАНДУРКА,

доктор юридических наук, профессор, действующий член (академик) Национальной академии правовых наук Украины, заслуженный юрист Украины, президент Криминологической ассоциации Украины

(Харьковский национальный университет внутренних дел, Харьков, Украина);

Алексей Николаевич ЛИТВИНОВ,

доктор юридических наук, профессор

(Харьковский национальный университет внутренних дел, Харьков, Украина)

МЕХАНІЗМ ПРЕСТУПНОГО ПОВЕДЕННЯ

Стаття посвящена анализу закономерностей формирования и функционирования элементов механизма преступного поведения. Последний рассматривается как процесс изменения внешней среды, сложное психо-

физиологическое явление, в котором сконцентрированы все психические и физические потенции индивида.

Ключевые слова: *механизм, преступное поведение, структура, элементы, мотивация.*

Oleksandr M. BANDURKA,

*Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Law Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, President of the Criminological Association of Ukraine
(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine);*

Oleksii M. LYTVYNOV,

*Doctor of Law, Professor
(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)*

MECHANISM OF CRIMINAL BEHAVIOR

A crime is a system, which is subordinated to the action of certain normalities. They are different in nature, the original foundations, dynamics of formation and functioning. Experiencing the influence from some factors of social environment, psychological substructures of personality, its motivational sphere, etc. They are dynamically transformed and affect other elements of the mechanism of criminal behavior. Therefore, their definition, description and analysis in the light of the mentioned mechanism are important applied tasks of criminological research.

At a certain level of generalization, the mechanism of criminal behavior as an information model can be viewed and represented as a set of mental states and processes of activity, which form such a phenomenon as a crime. With regard to the specific of the raised problem, we should pay attention to strict correlation of mental states with the features of the processes of activity and so forth with the crime casus, and therefore, with those elements that are traditionally included in its information models – modus operandi, the perpetrator's personality, the victim's personality, the crime situation, etc.

The mechanism is also defined as a system of bones (units), where the movement of one or more bones (leading) makes a definite movement of others. This definition, being extrapolated, also stresses on the need to establish correlation relations between the elements of the mechanism of criminal behavior. In this context, we can also consider the mechanism as the information model of a crime in the form of elements of a crime, where the features and properties of one or more elements determine the features and properties of other elements of the system.

The mechanism of criminal behavior can also be defined as the mechanism of offender's criminal conduct (i.e. his criminal behavior during the criminal

event), as well as the collection of information about pre-criminal, criminal and post-criminal behavior of the offender. Accordingly, depending on the amount of information content we can distinguish the categories of the mechanism of criminal behavior in the narrow and broad sense. It is obvious that understanding the mechanism of criminal behavior in the broadest sense this category is the same with the category of "mechanism of offender's behavior".

Considering the mentioned facts, the category of "mechanism of criminal behavior" can be defined as a system of information on socially dangerous acts determined by psycho-physiological characteristics of the offender's personality, other objective and subjective factors.

Keywords: mechanism, criminal behavior, structure, elements motivation.

